

शिक्षण क्षेत्रामध्ये आमूलाग्र परिवर्तन घडवून आणणारे नवीन शैक्षणिक धोरण केंद्र शासनाच्या मंत्रीमंडळाने संमत केले आहे. पुढील वर्षात टप्प्याटप्प्याने त्याची देशभर अंमलबजावणी होईल. महत्त्वाचे म्हणजे गेल्या ३४ वर्षात शिक्षण धोरणात कोणताही बदल झाला नव्हता. याआधी १९८६ मध्ये शैक्षणिक धोरण तयार करण्यात आले होते. त्यानंतर आता नवीन शैक्षणिक धोरण तयार करण्यात आले आहे. यासोबतच मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे नाव बदलून 'शिक्षण मंत्रालय' असे करण्यात आले आहे. नव्या शैक्षणिक धोरणात दहावी-बारावी बोर्डाचे महत्त्व कमी करण्यात आले आहे. १०+२+३ ऐवजी ५+३+३+४ अशी शैक्षणिक व्यवस्था असणार आहे. पाचवीपर्यंत मातृभाषेला शिक्षणाचं माध्यम केलं जाणार असून सहावीपासून व्यावसायिक शिक्षणाचा समावेश सुरु होणार आहे.

महत्त्वाचे शब्द: शैक्षणिक धोरण, उच्च शिक्षण, संकुल (cluster), संशोधन

Copyright © 2022 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

उच्च शिक्षणात होणारे बदल:

उच्च शिक्षणक्रमात नवीन शैक्षणिक धोरणानुसार अनेक मोठे बदल सुचवलेले आहेत. संपूर्ण देशात ४० हजारांहून अधिक महाविद्यालये बंद करून सक्षम अशी केवळ पंधरा हजार महाविद्यालये उच्च शिक्षणासाठी चालू ठेवण्याचे केंद्र सरकारचे धोरण आहे. शालेय शिक्षणात महत्त्वाचे बदल करताना, दुसरीकडे महाविद्यालयीन आणि विद्यापीठीय शिक्षणातही आमूलाग्र बदल करण्याचा प्रयत्न या धोरणात दिसतो. ज्या देशांमध्ये महाविद्यालयीन शिक्षणपद्धती चांगली आहे त्यांचा अभ्यास करून त्यातल्या काही गोष्टी स्वीकारण्यात आल्याचे दिसते. बहुशाखीय प्रणाली स्वीकारण्यात आली आहे. त्यामुळे कला, वाणिज्य, विज्ञान अशा शाखांदरम्यान सध्या असलेल्या भिंती दूर होतील. त्यातून विद्यार्थ्यांना हवा तो विषय स्वीकारण्याचे स्वातंत्र्य मिळेल. शिक्षणात लवचीकता येईल. विद्यापीठ अनुदान आयोगाने (यूजीसी) खरे तर ही प्रणाली याआधीच तत्त्वतः स्वीकारली आहे, पण महाविद्यालयांत ते अभ्यासक्रमच उपलब्ध नसतात. आता त्यावर उपाय म्हणजे अनेक महाविद्यालयांनी एकत्र येऊन महाविद्यालयांचे संकुल (cluster) विकसित करावे, असे सुचवण्यात आले आहे. म्हणजे एखाद्या महाविद्यालयात विज्ञान शाखेचे शिक्षण देण्याची सुविधाच नसेल, तिथे केवळ कला आणि वाणिज्य शाखेचेच अभ्यासक्रम उपलब्ध असतील, तर त्या महाविद्यालयातल्या मुलांना विज्ञानाचे अभ्यासक्रम उपलब्ध असलेल्या जवळच्या महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचे मार्गदर्शन मिळू शकेल. यातून काही संस्थांचे एकत्रीकरण होईल. एकत्रित झालेल्या संस्था मोठ्या होत जातील. पुढे त्यांना विद्यापीठाचे रूप येईल. अशा मोठ्या संस्थांना नंतर स्वायत्तता द्यावी लागेल. त्या स्वतः पदवी देतील, स्वतः अभ्यासक्रम ठरवतील. त्यांची विद्यार्थिसंख्याही उत्तरोत्तर वाढत जाईल. विद्यार्थिसंख्या एका मर्यादेपलीकडे

गेली की, संस्थेचे विभाजन केले जाईल. नव्या शैक्षणिक धोरणातून, अशीच काहीशी व्यवस्था अपेक्षित असल्याचे दिसते. याची योग्य अंमलबजावणी झाली, तर विद्यार्थ्यांच्या कल्पकतेला, सर्जनशीलतेला वाव मिळेल. शिक्षण संस्थांचा दर्जा सुधारल्यास चांगले शिक्षक त्या संस्थांशी जोडले जातील. संशोधनाचे प्रमाण, आवाका वाढेल. भारतात १९ ते २४ वयोगटातील केवळ २६ टक्केच विद्यार्थी महाविद्यालयांत शिकतात, असे यात म्हटले आहे. जगात हे प्रमाण साधारण ५२ टक्के आहे. भारतातही महाविद्यालयीन शिक्षणापर्यंत पोहोचलेल्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण वाढावे, यासाठी प्रयत्न करण्यात आल्याचे म्हटले आहे. म्हणजे थोडक्यात शिक्षण बहुशाखीय, स्वायत्त आणि लवचीक करण्याच्या तसेच शिक्षणाची गुणवत्ता आणि शिक्षणाच्या प्रवाहात असलेल्या विद्यार्थ्यांची संख्या वाढवण्याच्या दृष्टीने या धोरणात पावले उचलण्यात आली आहेत. या उद्दिष्टांपर्यंत पोहोचण्यासाठी शिक्षकांचे प्रशिक्षण, शिक्षण संस्थांचे मूल्यमापन करणारी अधिक सक्षम व्यवस्था निर्माण करणे आवश्यक आहे.

एम.फिल. ही पदवी रद्द करण्यात आली आहे. पीएच.डी.ला प्रवेश घेण्यापूर्वी त्या विषयाची काही लेखी व प्रात्यक्षिक परीक्षा देऊन त्या विद्यार्थ्यांला आपली पात्रता सिद्ध करावी लागेल. संशोधन हे केवळ नावापुरते किंवा पूर्वी केलेल्या एखाद्या कामाची पुनरावृत्ती असू नये. त्यातून समाजाच्या विकासासाठी अथवा समाजाच्या काही अडीअडचणी सोडवण्यासाठी काही मदत व्हावी. काही नवीन तंत्रज्ञान किंवा नवीन उपकरणे या संशोधनातून उपलब्ध व्हावीत. या सर्व संशोधन प्रकल्पांचे कसून सर्वेक्षण करण्यात येईल व उत्तम प्रकारच्या संशोधनांना आर्थिक व अन्य सुविधांच्या माध्यमातून प्रोत्साहन देण्यात येईल.

उच्च शिक्षण आणि संशोधन:

उच्च शिक्षणामध्ये संशोधन विषयास अधिक महत्त्व दिले जाणार आहे. संशोधन विषयासाठी आवश्यक असलेल्या सुविधा सर्व महाविद्यालयांत उपलब्ध होणार नाहीत. उदाहरणार्थ, रसायनशास्त्र विषयात संशोधन करायचे असेल तर जी.सी., एच.पी.एल.सी., एफ.टी.आय.आर., एन.एम.आर., यू.व्ही. विहजिबल स्पेक्ट्रोफोटोमीटर यासारखी उपकरणे उपलब्ध करून द्यावी लागतील. ही उपलब्ध करून देण्याची क्षमता मोजक्या संस्थांकडे असू शकते. केंद्रस्थानी असलेल्या महाविद्यालयांना अशी उपकरणे विकत घेण्यासाठी राज्य अथवा केंद्र सरकारने विशेष निधी उपलब्ध करून दिला पाहिजे. केंद्रस्थानी असलेल्या या संशोधन केंद्राचा उपयोग संकुलातील इतर महाविद्यालये करून घेतील. अशी व्यवस्था अधिक व्यावहारिक होईल. कला, वाणिज्य अथवा व्यवस्थापन विषयातील विद्यार्थ्यांना संशोधनासाठी सर्वेक्षण करण्याची आवश्यकता असते. त्याची प्राथमिक जुळणी करून देण्याचे काम एखाद्या विशिष्ट गटाकडे सोपविले, तर संशोधकांचे काम अधिक सोपे होईल. संशोधन हे समाजाला उपयुक्त ठरावे, यातून समाजातील काही ना काही समस्येवर उत्तर मिळावे ही अपेक्षा आहे. त्यामुळे संशोधनाचा दर्जा तपासणे, त्याची उपयुक्तता तपासणे, निकृष्ट दर्जाचे किंवा कोणाची तरी नक्कल करून केलेले संशोधन वेगळे काढता येण्यासाठी, तसेच उत्तम दर्जाचे संशोधन मान्यवर जर्नलमध्ये प्रसिद्धीसाठी पाठविणे, त्याचे पेटंट करून घेणे अशा प्रक्रिया करण्याकरता एक वेगळा कार्यगट निर्माण करावा लागेल. हा कार्यगटही त्याच्या संकुलातील केंद्रस्थानी असलेल्या महाविद्यालयाच्या मदतीनेच करावा लागेल. जगातील सर्व विकसित देशांच्या तुलनेत भारतात

चाललेले संशोधन अत्यंत अपुरे, निकृष्ट दर्जाचे आहे अशी टीका वारंवार केली जाते. त्यात तथ्यही आहे. संशोधनास योग्य दिशा देणे व त्याचा देशाच्या विकासाला उपयोग करून देणे याची ही सुवर्णसंधी आहे व अभिमत विद्यापीठे किंवा ऑटोनॉमस कॉलेजेस ही सुवर्णसंधी उचलू शकतात.

निष्कर्ष:

नवीन शैक्षणिक धोरणाने शिक्षण संस्थांसमोर मोठी आव्हाने निर्माण केली आहेत, तशी नवनिर्मितीची संधीही उपलब्ध करून दिली आहे. देशाचा विकास हा त्याच्या शैक्षणिक विकासाशी सुसंगत असतो. आता नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या स्वरूपात शासनाने शैक्षणिक परिवर्तनाचे मोठे पाऊल उचलले आहे. त्यास सामाजिक व शैक्षणिक संस्थांनी तेवढ्याच ताकदीने प्रतिसाद दिला पाहिजे. हे केवळ शिक्षणाच्याच नव्हे, तर संपूर्ण देशाच्या परिवर्तनातील एक महत्त्वाचे पाऊल ठरेल.

उच्च शिक्षणाच्या संदर्भात multiple entry and exit यामुळे विद्यार्थी गळतीचे प्रमाण वाढू शकते. कुठल्याही उच्च शिक्षण संस्थेचे स्वरूप हे आंतरविद्याशाखीय असलेच पाहिजे, अशी अपेक्षा हे धोरण मांडते, तसेच प्रत्येक शिक्षण संस्थेत सुमारे तीन हजार विद्यार्थी असावेत, ही अपेक्षा आहे. त्यामुळे सध्याच्या एकशाखीय/ द्विशाखीय महाविद्यालयांचे पुढील दहा वर्षांत एकमेकांत विलीनीकरण होणे भाग आहे. विलीनीकरणानंतर प्रत्येक उच्च शिक्षण संस्थेचे रूपांतर हे 'संशोधनकेंद्रित विद्यापीठ' किंवा 'अध्यापनकेंद्रित विद्यापीठ' अथवा 'स्वायत्त पदवी महाविद्यालय' या तीनपैकी एका प्रकारात होईल. यापैकी स्वायत्त महाविद्यालये हीदेखील बहुशाखीयच असतील आणि विद्यापीठांशी संलग्न नसतील. तसेच त्यांना पीएच.डी.सारख्या संशोधनाधारित पदव्या देता येणार नाहीत. मात्र आज वेगवेगळ्या विश्वस्त मंडळांखाली असलेल्या महाविद्यालयांनी विलीनीकरण कसे प्रत्यक्षात आणावे, याबद्दल हे धोरण काहीही मार्गदर्शन करत नाही.

भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. आजही देशातील ५० टक्क्यांहून अधिक जनता शेतीवर अवलंबून आहे. जो काही विकास साधायचाय, नवीन तंत्रज्ञान आणायचंय ते या वास्तविकतेत व कुणीही व्यवस्थेबाहेर ढकलले जाणार नाही, या बेतानेच आणणे भाग आहे. पण तसा सरकारचा दृष्टिकोन असल्याचे दिसत नाही. उलट, वैश्विकतेची मुलायम शब्दावली वापरत ग्रामीण, कष्टकरी, शिक्षणाची परंपरा नसलेला समाजघटक या प्रवाहात सामील करून घेण्याचे ठोस धोरण न मांडता पुन्हा एकदा आधीच पुढे असलेल्या समाजघटकास अधिक पुढे जाण्याचे दरवाजे खुले करण्याचे इरादे त्यातून दिसत आहेत.

संदर्भ:

- नवीन शैक्षणिक धोरण शासन निर्णय (मराठी)
- लोकसत्ता पेपर, दि. 7 ऑगस्ट , 2020

Cite This Article:

प्रा. डॉ. सचिन खोकले, (2022) नवीन शैक्षणिक धोरण आणि उच्च शिक्षण, *Electronic International Interdisciplinary Research Journal*, Volume No XI (Special Issue-1), 84-86.